

Ojämlighet är bättre än motsatsen

| av Emil Uddhammar

En stor del av låginkomsttagarna är ungdomar som studerar eller tåguffar. Begreppet låginkomsttagare är ingen meningsfull grund för vare sig en diskussion om vilka som har det verkligen svårt eller för politiska åtgärder som skapar dynamik och tillväxt.

DET FINNS EN BERÄTTELSE i den grekiska mytologin om en rövare som hette Prokrustes. När någon kom i hans närhet tvingade han denne att övernatta i en säng. Om gästen var för kort sträcktes han ut till sängens längd, och var gästen för lång lät han hugga av benen. Samma logik ligger bakom den oreflekterade och populistiska rättvisesyn som dominerar exempelvis DN:s och kvällstidningarnas kultursidor, och många vänstersinnade ungdomar idag. Fick den råda, lades vi alla i en inkomstutjämnande prokrustesbädd. Det optimala, enligt detta synsätt, är att alla har lika inkomster. Allt annat är orättvist. Eller?

För att bena upp frågan något, kan vi börja med en grundläggande skiljelinje som rör synen på människan och samhället. Det är skillnaden mellan de som ser samhället statistiskt, som koncentrerar sig på hur det är "just nu", och de som ser samhället dynamiskt, och betonar att vi själva och vårt samhälle hela tiden är inbegripna i aktivitet och förändring. Varje dag fattar var och en av oss ett otal beslut i små och stora frågor som steg för steg förändrar vår egen och andras verklighet.

Inom den akademiska diskussionen om välfärd anförs ofta harvardfilosofen John Rawls så kallade maximprincip, eller differensprincip, som säger att ojämlikhet endast kan accepteras om detta innebär en totalt sett bättre situation för de sämst ställda:

De skillnader som skall rättfärdigas är de olika ekonomiska och sociala ojämlikheter som ofrån-

komligen uppstår i ett [...] system [med lika möjligheter] [...] Differensprincipen menar att dessa ojämlikheter är rättvisa om och endast om de ingår i ett större system där de bidrar till att hjälpa de mest missgynnade.

Uttryckt på så sätt är inte differensprincipen en särskilt tydlig princip. Studerar man den närmare, upptäcker man att den tillåter inkomst- eller förmögenhetsskillnader: de är tillåtna, så länge som slutresultatet överensstämmer med premissen att de sämst ställda skall få det bättre.

STATISK KONTRA DYNAMISK

Påfallande ofta har Rawls princip tolkats statistiskt, nämligen i första hand som ett stöd för en omfattande momentan transfereringspolitik. Man ser på samhället ett visst år, och ser statistik som visar hur stora inkomster olika grupper har. Sedan kommer olika förslag som utgår från synen att samhället är som ett stort roulettbord, där staten skall fungera som croupier och skyffla

slumpvis utfallna vinster kors och tvärs. Runtomkring sitter vi medborgare och väntar på att få vår del av vinsten.

Det finns åtminstone två fundamentala problem med en sådan grundsyn. För det första har forskning visat, att begreppet låginkomsttagare som ofta förekommer i debatten är mycket sammansatt. I SCB:s årliga inkomststatistik består den gruppen huvudsakligen av ungdomar eller andra som för tillfället studerar, har ett år då de reser eller liknande. Därmed blir det begreppet socialpolitiskt ganska ointressant.

"Rawls grundtanke är att en viss ojämlikhet fungerar stimulerande på hela den ekonomiska aktiviteten i samhället."

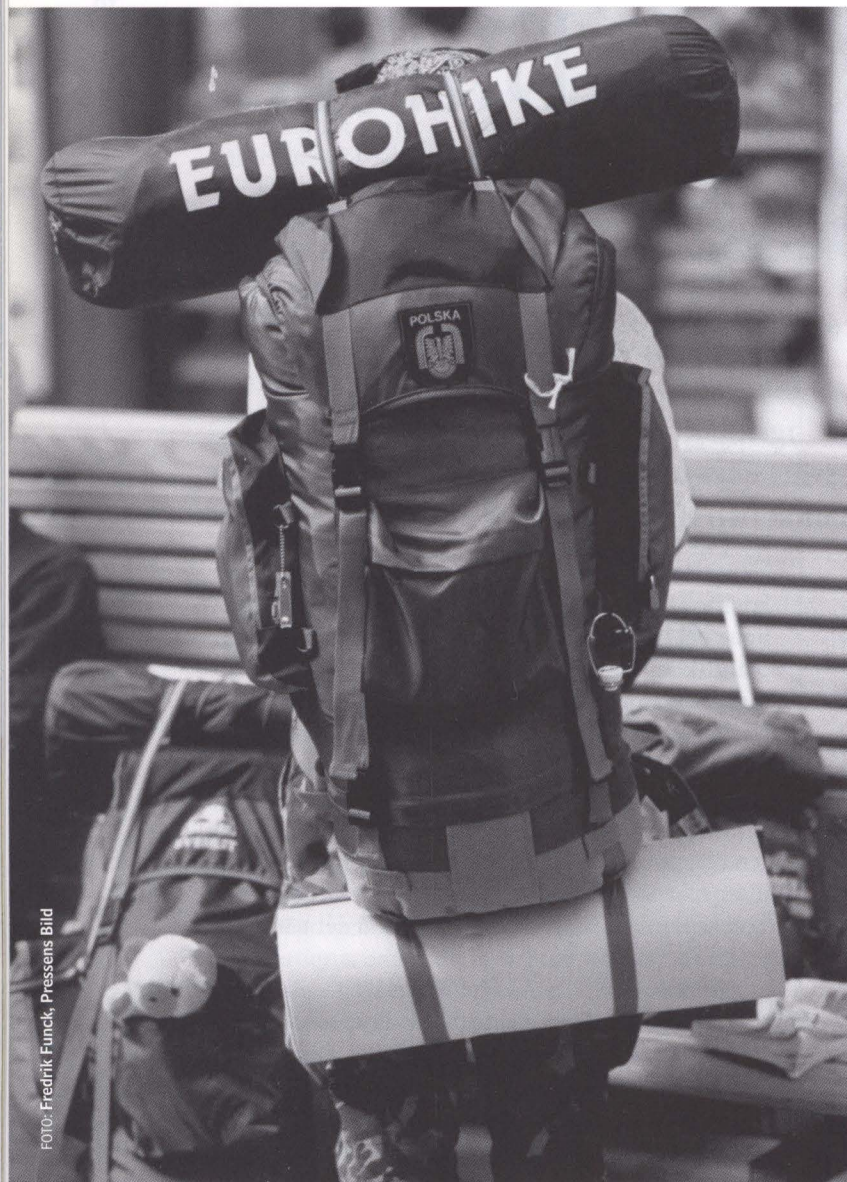

FOTO: Fredrik Funck, Pressens Bild

Låginkomsttagare.

I ett projekt jag genomförde under 90-talet, där vi följde ett stort antal individer i åldrarna 18-65 år i SCB:s databaser under en följd av år, visade det sig att av de som klassades som "låginkomsttagare" 1985 – vilket då var 5,6 procent av befolkningen – hade nära två tredjedelar avancerat till medelinkomster eller högre sex år senare. Bland de låginkomsttagare som var 18-20 år 1985 hade över 80 procent klivit upp i medelinkomster eller högre 1991. Endast 1,1 procentenheter av 1985 års befolkning var ännu sex år senare kvar i låginkomstskiktet.

OMFÖRDELNING ELLER DYNAMIK?

På samma sätt mätte vi hur stor andel av 1983 års vuxna befolkning som hade socialbidrag, det visade sig vara 3,4

"Ungdomar, mindre erfarna och även de som i mindre utsträckning satsat på utbildning har lägre inkomster i en välfungerande ekonomi – till en början."

procent. Nio år senare hade två tredjedelar av denna grupp inte längre socialbidrag. En fjärdedel var kvar i socialbidragstagande, och tio procent var avlidna eller utvandrade.

Nu är dessa siffror gamla, men det är denna typ av information som är väsentlig som grund för en diskussion om vilka som verkligen har det svårt i samhället. De som varit låginkomsttagare länge, som är långvariga socialbidragstagare, eller som varit arbetslösa länge har verkliga problem som kräver effektiva och riktade offentliga åtgärder. En särskilt utsatt grupp är ensamstående mödrar. Men lösningarna på deras problem behöver inte bara handla om ekonomisk omfördelning.

För det andra bortser man med ett statistiskt perspektiv från den enorma positiva ekonomiska dynamik som är den stora normaliteten i vårt samhälle. Det som vi i form av arbete och ansträngningar åstadkommer inom ramen för "det större systemet" (Rawls) är sällan närvarande i den politisk-filosofiska diskussionen om rättvisa. Om man är upptagen av den momentana omfördelningen, hur statens starka hand förflyttar tillgångar från den ena änden av spelbordet till den andra, missar man hela denna dynamik. Ändå är det den dynamik som skapar det växande välstånd som gjort de demokratiska marknadsekonomierna så framgångsrika, inte minst när det gäller att öka välståndet för de fattiga. Betänk,

som ett exempel, att Sveriges befolkning före den industriella expansionen i början av förra seklet var en av Europas fattigaste.

Lyssnar vi till Rawls, säger hans teori om rättvis fördelning och differensprincipen något väsentligt om den förändringsprocess som hela tiden äger rum:

Under förutsättning att alla ämbeten är öppna [...] kan vi ju anta att de större förväntningar, som tillåts företagaren, på lång sikt har till effekt att höja livsförväntningarna för arbetarklassen. De ojämlika förväntningarna ger sådana stimulanser att ekonomin är effektivare, den industriella utvecklingen går fortare och så vidare. Slut-

resultatet blir då att större materiella resurser och andra fördelar kan fördelas i hela systemet.

Rawls grundtanke är att en viss ojämlikhet fungerar stimulerande på hela den ekonomiska aktiviteten i samhället.

Den ojämlikhet som tillåts vid en tidpunkt t_0 bör, enligt Rawls, inte i första hand användas för att utvärdera de sämst ställdas situation vid t_0 , utan för att med hänsynstagande till samhället som helhet bedöma hur de sämst ställda vid t_0 rimligen kan förändra sin situation fram till en tidpunkt några år senare, t_1 .

Detta är precis det vi ser i den statistik jag redovisade ovan. Ungdomar, mindre erfarna och även de som i mindre utsträckning satsat på utbildning har lägre inkomster i en välfungerande ekonomi – till en början. Men med tiden blir de flesta mer erfarna och specialiserade, och ökar stegvis sina inkomster. En del blir företagare, med de risker och möjligheter det innebär.

De föråldrade motsättningar som ofta kommer till ytan i form av vänster och höger i dessa frågor kan karaktäriseras som en motsättning mellan otåliga inkomstutjämnare och långsiktiga tillväxtanhängare. Den som har ett statiskt perspektiv på politik och samhällsfrågor blir gärna kortsiktig: vad som bör ske, måste ske nu! Det dynamiska perspektivet motsvaras av långsiktighet eller uthållighet och medvetenhet om att tidsdimensionen är väsentlig och reell. Med en statisk utgångspunkt riktar man i första hand blickarna på välståndets dignande frukter i årets skörd, och den enda tanken är hur detta skall kunna delas upp på bästa sätt mellan olika grupper. I ett dynamiskt perspektiv intresserar man sig i första hand för den jordmån och de odlingsprocesser som kan ge en rik skörd, och hur dessa kan förbättras för att ge en återkommande avkastning.

Observera att två personer med dessa skilda uppfattningar, kan ha exakt samma önskan att de som vid tidpunkten t_0 hörde till de sämst ställda vid tidpunkten t_1 skall ha kunnat öka sitt välstånd väsentligt. Frågan som skiljer dem är hur det skall ske.

Inom utvecklingsökonomi har nobelpristagaren Amartya Sen värtaligt argumenterat för en dynamisk syn både på ekonomisk utveckling och på hur fattigdomens problem skall kunna lösas.

”KONSTRUKTIV OTÅLIGHET”

Sen framhåller att en frihetscentrerad förståelse av ekonomin och av utvecklingsprocesserna också är en handlingsorienterad syn. Om individerna ges tillräck-

liga sociala möjligheter, kan de också skapa sin egen framtid och hjälpa varandra. De behöver inte betraktas som passiva mottagare av bistånd och utvecklingsprogram. Det finns starka skäl att erkänna den positiva roll som en ”fri och hållbar självverksamhet” spelar för varje samhälle, menar Sen. Han formulerar teser som ligger nära Schumpeters entreprenörsteori, där ”skapande förstörelse” var ett huvudtema – Sen menar att utvecklingen drivs framåt av en ”konstruktiv otålighet”.

Till de ekonomer Sen tar spjårn emot hör Friedrich Hayek och Adam Smith. Den senare ligger med sin ekonomiska teori och moralfilosofi nära Sens egen uppfattning. Hayek får stundtals hård kritik, men Sen anammar också en hel del av dennes marknadsteori.

Sen erkänner att nyttofilosofin som länge dominerat tänkandet kring ekonomi och utveckling har sina

poänger, inte minst tanken att man bör se till konsekvenserna av politiska förslag och reformer när man bedömer dem. Men ändå blir frihetsaxiomet överordnat, och det återkommer han till från skilda utgångspunkter. Sen konstaterar att svält och torra tenderar att slå hårdast mot befolkning-

en i de stater som styrs av diktatur och militärjuntor. Men, skriver Sen, det mest grundläggande argumentet för politiska fri- och rättigheter är att de har ett egenvärde för oss, de behöver inte motiveras med de positiva effekter de har på den ekonomiska utvecklingen.

Marknadens mekanismer är och förblir de mest effektiva för att åstadkomma ekonomisk tillväxt menar Sen, och det är endast dessa processer som kan lyfta tredje världens befolkning ur fattigdom.

Att vara emot marknadens fria utbyte vore lika märkligt som att vara emot fri konversation, menar nobelpristagaren. Det fria utbytet är en del av den naturliga frihetsaspekt som ligger i att vara människa – vare sig det rör sig om utbyte av varor, idéer eller gåvor. Också arbetskraften som fri vara innebär ett stort framsteg jämfört med äldre tider då traditioner, skrän eller familjepatriarker ville monopolisera denna tillgång.

Rättvisa måste innefatta en grundläggande rätt för frihet och självverksamhet, eftersom det är den mylla vari det långsiktiga välståndet kan växa. I ett dynamiskt samhälle blir välståndet till nytta för alla, inklusive dem som från början hade låga inkomster. Rättvisa måste också innefatta rätten till olika utfall av denna fria verksamhet. Ojämlikhet är därför mer rättvis än jämlikhet.

Emil Uddhammar (emilu@cityuniv.se) är docent i statsvetenskap.